

Г.В. Задорожня, кандидат юридичних наук, доцент
кафедри конституційного і адміністративного права
Юридичного інституту
«Інститут повітряного і космічного права»
Національного авіаційного університету

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УКРАЇНІ

Юридичний інститут «Інститут повітряного і космічного права» НАУ

У статті автор досліджує змістове наповнення поняття «конституційний лад», його ознаки та складові елементи, а також звертається увага на необхідність нормативного удосконалення гарантій досліджуваного інституту.

У сучасній науці конституційного права немає моністичності думок щодо тлумачення поняття «конституційний лад». Думається, що це зумовлено як перехідним етапом становлення конституційного ладу в Україні, так і відсутністю офіційного визначення змісту відповідного поняття, незважаючи на використання даного поняття в Конституції України.

Аналіз змістовного наповнення Конституції України дає підстави констатувати, що поняття «конституційний лад» застосовується в її тексті лише в трьох конституційних нормах. «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» (ч. 3 ст. 5), «Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності» (ч.4 ст.17), «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання між-етнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються» (ст. 37).

Як бачимо, нормативне закріплення інституту конституційного ладу в Основному Законі України не дає відповіді на питання не лише про витоки його формування, але й про зміст, складові елементи та правову природу інституту, що досліджується. Відтак концептуальна невизначеність як у питанні змістовного наповнення

поняття «конституційний лад», так і у виокремленні складових його елементів опосередковують необхідність наукових пошуків у виокремленому спрямуванні. Ці питання і стануть предметом дослідження даної публікації.

Загалом конституційно-правова доктрина зумовлює досить широке використання поняття «конституційний лад», проте на рівні конституційного законодавства дане поняття зустрічається відносно рідко. Так, Розділ I Конституцій різних країн світу, який, зазвичай, регламентує загальні засади конституційного ладу, не містить визначення поняття, яке є предметом даного дослідження. Більше того, Розділ I Конституцій має досить загальну назву – «Основні принципи» (Молдова, Італія, Бразилія), «Державний суверенітет» (Узбекистан), «Загальні положення» (Азейбарджан), «Вступний розділ» (Іспанія), проте зустрічаються й інші назви, зокрема, «Основи конституційного ладу» (Російська Федерація, Білорусь).

Звичайно, що такий стан справ не додає оптимізму в контексті висвітлення змістовного наповнення поняття, яке є предметом даного дослідження, проте значно актуалізує визначену проблему.

Аналіз спеціальної юридичної літератури показав, що поняття «конституційний лад» вчені визначають по-різному, що зумовлено різним змістовним наповненням даного поняття. Зарубіжні вчені-конституціоналісти розуміють конституційний лад як цілісну систему соціально-правових відносин та інститутів, які підпорядковані беззаперечним моральним і конституційним вимогам та засновані на сукупності основних регуляторів, що сприяє закріпленню в суспільній практиці і правосвідомості стабільних, справедливих, гуманних та правових зв'язків між людиною, громадянським суспі-

льством та державою [1], як певну форму чи спосіб організації держави, передбачений та закріплений конституцією [2], систему конституційних норм та принципів, які регулюють окремі види суспільних відносин існуючого реального ладу [3].

Разом з тим, вітчизняні вчені зауважують, що конституційний лад за своєю суттю становить певний тип конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави, права. За В.М.Шаповалом, конституційний лад можна трактувати як сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку із застосуванням норм конституції та інших джерел галузі конституційного права або систему конституційних положень, здебільшого сутнісного характеру, котрі іноді наділені найвищим рівнем юридичної жорсткості з метою забезпечення від скасування чи змін [4]. Автором подібної точки зору є й інший вітчизняний вчений, зокрема В.Ф. Погорілко, який стверджував, що конституційний лад України є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією України і законами, прийнятими на її основі і відповідно до неї. На його думку, конституційний лад опосередковує, насамперед, суспільний та державний лад [5].

Проте не всі вчені обмежуються таким переліком складових елементів конституційного ладу. За змістом конституційний лад, як зауважують О.В. Совгира та Н.Г.Шукліна, опосередковує, насамперед, передбачені і гарантовані Конституцією України не лише державний і суспільний лад, але й конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, системи державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки та інші важливі інститути конституційно-правових відносин України [6].

Кардинально протилежної точки зору, в контексті змістовного наповнення поняття «конституційний лад», дотримуються інші вітчизняні вчені. Як стверджує М.В. Савчин, для визначення системи конституційного ладу недоцільно виділяти категорії державного та суспільного ладу, які відповідно виражають організацію публічної влади, політичну систему й основи демократичного ладу суспільства, оскільки більш коректно розглядати їх у діалектичній єдності як певний тип конституційної системи державно організованого суспільства [7].

У контексті досліджуваної проблематики О.Ф.Фрицький зазначає, що суспільний лад поглинає як державний лад, так і право в цілому, а тому він не може бути складовою поняття «конституційний лад». Він стверджує, що поняття «суспільний лад» є досить вузьким за змістом, а тому його варто замінити поняттям «громадянське суспільство», яке є більш широким і під яким розуміють систему відносно автономних щодо держав інститутів, які за безпечують конкретні способи соціального існування людей на підставі їх особистої свободи, зумовленої правом демократичної держави» [8]. Аналогічної точки зору дотримується й В.В.Кравченко, який зауважує, що характеристика конституційного ладу передбачає встановлення його співвідношення з такими поняттями, як «державний лад» і «громадянське суспільство» [9].

Державний лад становить систему загальних принципів, закріплених Конституцією та Законами України, щодо організації державної влади. Інакше кажучи, державний лад – це державне будівництво. Державний лад охоплює структурні (організаційні) та функціональні основи держави, як-от: політичну, економічну, соціальну, культурну та інші. Так, політичне підґрунтя державного ладу складає складний політичний механізм, генератором руху якого є діяльність суб'єктів політичних правовідносин, серед яких далеко не останню роль відіграє і сама держава. Згідно зі ст. 17 Конституції України, наважливішими функціями держави є захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. Держава, відповідно до ст. 11 Конституції України, сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Між громадянським суспільством і державним ладом існує тісний зв'язок, оскільки в їх основі лежить діяльність члена соціуму, тобто людини (громадянина). Дійсно, члени громадянського суспільства наділяються, згідно Конституції та Законів України, правом формувати владні інститути - органи державної влади, органи місцевого самоврядування, визначати засади державного та суспільного розвитку. Більше того, громадянське суспільство є тим соціальним середовищем, в якому формується правова держава.

Взаємовідносини між суспільством, що рухається до стану громадянського, та легітимною публічною владою в державі, що прагне бути правовою, повинні відповідати таким вимогам: 1) для людини – утвердження її самоцінності, створення достатнього правового підґрунтя для реалізації політичної свободи і соціальних гарантій, захисту від чиновницького свавілля; 2) для суспільства – однакову правову захищеність усіх його соціальних верств, безумовну перевагу консолідуючих засад суспільного життя, політичну коректність, коли усі протиріччя розв'язуються в рамках законів, режим громадянського миру; 3) для держави – адекватне втілення прав людини в юридичних нормах та механізмі захисту цих прав, які виключають політичне свавілля владних структур, соціальну та національну дискримінацію [10]. Відтак, конституційний лад нерозривно пов'язаний з такими категоріями як громадянське суспільство, так і державний лад.

Отже, в найбільш загальному вимірі конституційний лад – це фактичний та реальний стан суспільних відносин, що регулюються та охороняються конституційними нормами та принципами. За своєю суттю конституційний лад становить певний тип конституційно-правових відносин, опосередкованих рівнем розвитку суспільства, держави та досягненнями науки права.

Основними ознаками конституційного ладу є: фактичність – конституційний лад існує в повсякденному житті суспільства і держави; реальність – дійсний стан суспільних відносин, тобто який існує не в уяві, а в повсякденному житті на певній території, тобто в Україні; регулюється і охороняється конституційними нормами та принципами, тому і називаються конституційним; суверенність – право визначати та змінювати конституційний лад може лише народ України (ст. 5 Конституції України); програмний характер; наступність, тобто враховуються традиції та історичний досвід організації державної влади; відносна стабільність конституційного ладу, що забезпечується системою державних гарантій, передбачених конституційними нормами.

Захист конституційного ладу – це система заходів та дій по попередженню, припиненню, розслідуванню того, що негативно впливає на розвиток держави і суспільства, виявлення винних та притягнення їх до юридичної відповідальності. Захист конституційного ладу – досить широка категорія, тому що передбачає

подолання всього негативного зі сфери політики, економіки, соціального та духовного життя.

Захистом конституційного ладу мають займатися усі державні органи, громадські об'єднання, окремі громадяни. І все ж, особлива роль серед суб'єктів захисту конституційного ладу належить правоохоронним органам та воєнізованим формуванням (ст. 19 Конституції України). Згідно зі ст. 107 Конституції України Рада національної безпеки та оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони. Цей орган координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Поряд з цим, непересічне значення у захисті конституційного ладу України має народ України, який є єдиним джерелом влади і має виключне право визначати та змінювати конституційний лад в Україні, проте не в довільній формі, а у конституційно визначений спосіб, наприклад, через вибори та референдуми. Згідно ст. 73 Конституції України питання про зміну території України вирішується виключно всеукраїнським референдумом.

Важливим суб'єктом захисту конституційного ладу України є Конституційний Суд України, який згідно ст. 147 Конституції України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Основного Закону.

Особливими суб'єктами захисту конституційного ладу України є політичні партії, членами яких можуть бути лише громадяни України. Політичні партії зобов'язані діяти в інтересах національної безпеки (ст. 36 Конституції України). Водночас, утворення та діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності, підлив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, посягання на права і свободи людини забороняється (ст. 37 Конституції України). Опосередковано суб'єктами захисту конституційного ладу України є засоби масової інформації, громадські організації та ін.

Отже, суб'єктами захисту конституційного ладу України є фактично всі суб'єкти конституційно-правових відносин, які повинні здійснювати вказану функцію як шляхом виконання наданих їм законодавством повноважень, так і через утримання від виконання певних дій, наприклад, не створювати будь-яких збройних формувань не передбачених законом.

Література

1. Румянцев О.Г. Основы конституционного строя России. – М., 1994. – С. 22.
2. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. – М., 1996. – С. 75.
3. Кабишев В.Т. Становление конституционного строя России. – Саратов, 1993. – С.4.
4. Юридична енциклопедія. В 6 т. / Ред. кол.: Ю.С.Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Т.3. – К., 2001. – С. 279.
5. Погорілко В.Ф. Загальні засади конституційного ладу України та його гарантії // Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.:Наукова думка, 2000. – С. 122.
6. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 80.
7. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2003. – С. 5.
8. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 95 – 97.
9. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2008. – С. 74.
10. Громадянське суспільство: ідеологія і реальність / М.М. Мокляк, В.Ю. Барков, Ю.П. Корнілов та ін. – К., 1977. – С. 4 – 5.

Г.В. Задорожня

Основы конституционного строя в Украине.

В статье автор исследует содержательное наполнение понятия «конституционный строй», его признаки и составляющие элементы. а также обращается внимание на необходимость нормативного усовершенствования гарантий исследуемого института